

The Impacts of Cyberspace on Iran's National Security

Mohammad Javad Kianpour*, Seyed Mohammad Ali Shariati**

Bahram Montazeri***

Abstract

In the wake of technological advancement and the expansion of the global digital environment, national identity and security are undergoing unprecedented challenges. This study explores how the rise of virtual networks and digital lifestyles—spurred by globalization—have contributed to the emergence of fragmented identities in contrast to cohesive national identity models. The hypothesis suggests that the globalized digital sphere fosters lifestyles and value systems that destabilize traditional citizenship models, leading to social and cultural dissonance. Through documentary and library-based analysis, the study finds that virtual identities formed within cyberspace (notably Netizen identity) often clash with state-centric identity narratives, producing soft security threats. Ultimately, cyberspace operates as a field for identity reconstruction, posing both opportunities and risks for national unity and governance.

Keywords: Digital lifestyle, National identity, Netizen, National security, Virtual society.

Introduction

In the contemporary era, human societies are witnessing a structural transformation rooted in the intersection of globalization and digital technologies. These changes, often

* Ph.D. Candidate of Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran, mj.kianpour1@gmail.com

** Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran (Corresponding Author), shariati1347@yahoo.com

*** Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran. Bmontazeri12@yahoo.com

Date received: 21/11/2024, Date of acceptance: 23/02/2025

termed the "network society" or "information age," have redefined the foundations of communication, identity, and power. Central to this transformation is the rise of cyberspace, which has facilitated the spread of digital lifestyles and challenged traditional frameworks of identity rooted in the nation-state paradigm. In this context, the primary concern of this study is to analyze the ways in which virtual space, especially social networks, disrupt the coherent formation of national identity and provoke emerging challenges to national security. The issue becomes even more pressing in culturally diverse states like Iran, where identity formation is closely tied to state narratives and cultural policy. Hence, this research seeks to explore how the globalization of lifestyles and the digitalization of everyday practices contribute to the rise of new identity formations, particularly that of the "Netizen," and how such formations confront and potentially undermine the national identity framework promoted by the state.

Materials & Methods

The study adopts a qualitative and analytical-descriptive methodology. Data were gathered through documentary and library-based sources, encompassing sociological, philosophical, and media studies perspectives. Theoretical grounding draws on key contributions from scholars such as Anthony Giddens on late modernity and globalization, Barry Buzan on securitization theory, and Manuel Castells on network society. Additionally, the research utilizes the Copenhagen School's expanded concept of security, emphasizing social and cultural dimensions. Using conceptual content analysis, the study systematically identifies the key themes of identity fragmentation, lifestyle globalization, and digital citizenship. The focus lies particularly on how these dynamics manifest in the Iranian context, informed by both domestic policy discourses and global cultural flows.

Discussion & Result

The findings suggest that the digital environment operates as a transformative ontological space in which identity is no longer fixed or territorially bound. The emergence of the "Netizen" as a transnational and digitally embedded subject exemplifies the fragmentation of the traditional identity model associated with the nation-state. Social networks, by encouraging identity experimentation and lifestyle exhibitionism, allow individuals to construct multiple and often contradictory selves. These fragmented selves are increasingly shaped by global cultural norms, consumerist

aesthetics, and algorithmic socialization, rather than national-cultural reference points. In Iran, this dynamic has created a visible tension between official state identity projects—centered on Islamic and Persian historical narratives—and digitally mediated identities formed in virtual spaces. Moreover, the proliferation of global cultural content on social media platforms exposes users to competing value systems and alternative modes of self-definition, further deepening the identity gap. The erosion of identity cohesion manifests not only at the symbolic level but also through behavioral patterns, political participation, and social mobilization. Online political actions—such as hashtag activism, digital campaigns, viral protests, and performative dissent—serve as both expressions of identity and as potential security concerns. As these practices grow, the digital citizen challenges traditional notions of citizenship, authority, and belonging, leading to a duality of identity that is spatially (real vs. virtual) and normatively (national vs. global) disjointed. This duality complicates governance and social integration, especially in states where identity is closely linked to political legitimacy and cultural continuity.

Conclusion

this research underscores the necessity for rethinking national identity and security strategies in light of global digital transformations. The dichotomy between the cohesive, state-centered identity model and the fluid, network-based identity of the Netizen reveals a growing gap that demands cultural and policy responses. Rather than relying solely on hard security approaches, governments—particularly in societies undergoing rapid modernization—should adopt soft security strategies that acknowledge the inevitability of digital identity formation and seek to engage with it constructively. This includes revising identity policies, investing in digital literacy, and fostering inclusive narratives that resonate with the lived experiences of younger, digitally native populations. As cyberspace continues to redefine the boundaries of identity and community, only those states that can adapt to its socio-cultural logic will be able to maintain cohesion and long-term stability.

Bibliography

- Baharvandi, Ayoub. (2016). Religious (Islamic) Identity Formation and Globalization. *Journal of Spiritual Studies*, 21–22, 33–51. {In Persian}
- Bahrami Kamil, Nezam. (2017). *Revisiting Cultural Security with a Focus on Social Media*. Tehran: Pouyeh Mehr Eshraq Publications. {In Persian}

- Baybourdi, Esmail & Karimiān, Alireza. (2014). Globalization of Culture and Its Impact on National Identity in Iran. *International Relations Studies Quarterly*, 7(28), 77–102. {In Persian}
- Berman, Marshall. (2003). *The Experience of Modernity: All That Is Solid Melts into Air*. Trans. Morad Farhadpour. Tehran: Tarh-e No Publications. {In Persian}
- Bock, Gisela. (2019). *Women in European History*. Trans. Baha'uddin Bazargani Gilani. Tehran: Elm Publishing. {In Persian}
- Burton, Philip. (2003). *The Internet Rite: A Threat to Social Cohesion?* Trans. Ali Asghar Sarhadi & Hamed Jamshidi. Tehran: Amir Kabir Publications. {In Persian}
- Buzan, Barry. (1999). *People, States and Fear*. Trans. Mojtaba Attarzadeh. Tehran: Strategic Studies Research Institute. {In Persian}
- Castells, Manuel. (2006). *The Information Age: Economy, Society and Culture – Vol. 1: The Rise of the Network Society*. Trans. A. Aligholian, A. Khakbaz, H. Chavoshian, Ed. A. Paya. 2nd ed. Tehran: Tarh-e No Publications. {In Persian}
- Douzinias, Costas. (2017). *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. Trans. Ali Saberi Tolaei. Tehran: Tarjomān Publications. {In Persian}
- Giddens, Anthony. (1999). *Modernity and Self-Identity*. Trans. Naser Movaqqeian. 2nd ed. Tehran: Ney Publishing. {In Persian}
- Giroux, Henry. (2017). *Zombie Politics and Culture in the Age of Casino Capitalism*. Trans. Fouad Habibi & Bahman Bayngani. Tehran: Akhtaran Publications. {In Persian}
- Golmohammadi, Ahmad. (2002). *Globalization: Culture and Identity*. Tehran: Ney Publishing. {In Persian}
- Habermas, Jürgen. (2001). *Globalization and the Future of Democracy*. Trans. Kamal Pouladi. Tehran: Markaz Publishing. {In Persian}
- Habermas, Jürgen. (2015). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Trans. Jamal Mohammadi. 3rd ed. Tehran: Afkar Publishing. {In Persian}
- Hafeznia, Mohammad Reza. (2011). *Political Geography of Cyberspace*. 4th ed. Tehran: SAMT Publications. {In Persian}
- Hajiani, Ebrahim. (2016). Identity Security: Foundations and Conceptual Framework. *Iranian Journal of Sociology*, 16(4), 3–35. {In Persian}
- Hasandoust Farkhani, Davood; Rezaei, Omid; Hasandoust Farkhani, Hadi. (2013). Ideal Lifestyle Pattern from Islamic Perspective. *Ma'refat Journal*, 22(186), 23–35. {In Persian}
- Heim, Michael. (2011). *The Metaphysics of Virtual Reality*. Trans. Servnaz Torbati. Tehran: Rokhdad-e No Publishing. {In Persian}
- Kazemi, Abbas. (2016). *Everyday Life in Post-Revolutionary Society*. Tehran: Farhang-e Javid Publishing. {In Persian}
- Khan Mohammadi, Karim. (2007). A Critical Approach to Globalization. *Political Science Journal*, 10(40), 123–142. {In Persian}

271 Abstract

- Khaniki, Hadi & Babaei, Mohammad. (2012). Impact of Internet Communication Mechanisms on Interaction Patterns of Cyber Actors in Iran. *Journal of Social Sciences (Allameh Tabatabai University)*, 56(Spring). {In Persian}
- Kymlicka, Will. (2019). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Trans. Ebrahim Eskafi. 2nd ed. Tehran: Shirazeh Publishing. {In Persian}
- Lewis, Harry. (2019). *A Critical Look at Harvard University*. Trans. Morteza Mardiha. 4th ed. Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute Publishing. {In Persian}
- Lilla, Mark. (2021). *The Once and Future Liberal: After Identity Politics*. Trans. Raheleh Asadian Sarkhi. Tehran: Hekmat-e Shadan Publishing. {In Persian}
- Malekian, Mostafa. (2002). *A Path to Liberation: Essays in Rationality and Spirituality*. Tehran: Negah-e Mo'aser Publishing. {In Persian}
- Margetts, Helen et al. (2020). *Political Turmoil: How Social Media Shapes Collective Action*. Trans. Mohammad Rahbari. Tehran: Kavir Publishing. {In Persian}
- Menashri, David. (2021). *The Educational System and the Making of Modern Iran*. Trans. Mohammad Hossein Badamchi & Erfan Mosleh. 2nd ed. Tehran: Sina Publishing. {In Persian}
- Mohkamkar, Iman & Hallaj, Mohammad Mehdi. (2014). Cyberspace: Dimensions, Features and Its Role in Identity with a Focus on Social Networks. *Ma'refat Journal*, 23(201). {In Persian}
- Ragneda, Massimo. (2023). *The Third Digital Divide*. Trans. Ali Ragheb. Tehran: Qoqnoos Publications. {In Persian}
- Saei, Mansour & Oftadeh, Javad. (2013). Social Media and Social Participation. In: Basirian Jahromi, H. (Ed.), *Social Media: Dimensions and Capacities* (pp. 105–135). Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute. {In Persian}
- Shayegan, Dariush. (2002). *New Enchantment: Fragmented Identity and Mobile Thought*. Trans. Fatemeh Veliyani. 3rd ed. Tehran: Farzan-e Rooz Publications. {In Persian}
- Sohrabzadeh, Mehran; Vahedian, Morteza; & Piri, Hasan. (2018). Phenomenological Analysis of Consumption and Lifestyle Display in Online Social Networks (Case Study: Instagram Users). *Islam and Social Studies Journal*, 6(3), 167–189. {In Persian}
- Wendt, Alexander. (2019). *Quantum Mind and Social Science: Unifying Physical and Social Ontology*. Trans. Elham Heidari. Tehran: Elm Publishing. {In Persian}

تأثیرات فضای مجازی بر امنیت ملی ایران

محمد جواد کیانپور*

سید محمدعلی شریعتی**، بهرام منتظری***

چکیده

پیشرفتهای فناوریانه در چند دهه گذشته جهان را چنان متحول کرده که گویی ما در دنیایی کاملاً متفاوت زندگی می‌کنیم. این دگرگونی که از آن به تعبیر مختلفی همچون جهانی شدن؛ جامعه شبکه‌ای؛ عصر اطلاعات؛ و مانند اینها یاد می‌شود، تأثیرات فاحش و غیرقابل انکاری بر جوامع بشری داشته است. یکی از محصولات فرعی این تحولات تکنولوژیک، انقلاب گوشی همراه و ظهور فضای مجازی است که روابط انسانها را تشدید و درهم‌تنیده کرده است. در همین راستا، پرسش اصلی این مقاله آن است که فضای مجازی چه چالشهایی برای الگوهای شهروندی و امنیت ملی دارند. فرضیه تحقیق آن بوده که یکی از نتایج فرایند جهانی شدن، دیجیتالی شدن شبکه‌های زندگی است که از طریق شبکه‌های ارتباط جمعی نا/خودآگاه فراگیر می‌شود و بر هویت‌های ملی تأثیر دارد؛ تأثیری که می‌تواند امنیت ملی را به مخاطره افکند. یافته‌های تحقیق نشان داده که فضای مجازی بر مبنای وضعیت هستی‌شناسی سیال دنیای جدید جهانی شده که نوعی سبک زندگی دیجیتالی را ترویج می‌کند، هویتی برساخته ایجاد می‌کند که چندپاره است و به دلیل همین چندپارگی با هویت منسجم ملی در گفتمان رسمی در تعارض می‌افتد که امنیت ملی را از بعد جامعه‌ای به چالش می‌کشد. رویکرد تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه جمع‌آوری داده‌ها اسنادی و کتابخانه‌ای بوده است.

* دانشجوی مقطع دکتری، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران، mj.kianpour1@gmail.com

** استادیار گروه معارف اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران (نویسنده مسئول)، shariati1347@yahoo.com

*** استادیار، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران، Bmontazeri12@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۵

کلیدواژه‌ها: سبک زندگی دیجیتال، هویت ملی، نت‌وندی، امنیت ملی، فضای مجازی.

۱. مقدمه

عموماً تحولات فناورانه تاریخ تمدن را به نام انقلابهای بزرگ تقسیم‌بندی می‌کنند؛ مثلاً انقلاب کشاورزی، انقلاب صنعتی، و انقلاب اطلاعاتی. اگرچه دو انقلاب نخست تأثیری دوران‌ساز (epoch making) بر تحول تمدن بشری داشته‌اند، ولی به هیچ عنوان نمی‌توانند از منظر تعدد تأثیرات و گستره و ژرفنا و عمق به پای این آخرین انقلاب برسند. این انقلاب دنیای را چنان تغییر داده که آن را با اشاره به دامنه‌ی سایتهای، «جهان دات کام» (com.ها) نامیده‌اند (لوئیس، ۱۳۹۸: ۴۰۳).

بی‌شک تحولات ناشی از این انقلاب، یکی از مهمترین مسائلی است که در دنیای کنونی از اهمیت شایان توجهی برخوردار بوده و بسیاری از مسائل نظامی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی، و سیاسی را جهت داده و بر آن تأثیر گذاشته است؛ پدیده‌ی فناوری اطلاعات و ارتباطات که نتیجه‌ی انقلاب اطلاعاتی است را مجموعه‌ای از دگرگونیهای بنیادین در حوزه‌ی اطلاعات و ارتباطات تعریف کرده‌اند که سرعت فوق‌العاده، گستردگی و وسعت انتشار آزاد مطالب، جزء مهمترین ویژگیهای آن است. این تکنولوژی علاوه بر افزایش شمار بازیگران در حوزه عمومی قواعد بازی جدید را ایجاد کرده و عرصه‌ها و حوزه‌هایی جدید را به وجود آورده که جهان را به معنای واقعی کلمه بدل به دهکده‌ای جهانی کرده است که در آن تمامی ابعاد حیات بشری به عرصه‌ای جهانی شده (globalized) پرتاب شده‌اند.

این فرایند را جهانی سازی یا جهانی کردن – چرا که هر دو معنای لازم و متعددی را توأمان در خود دارد (ملکیان، ۱۳۸۱: ۳۳۱) – نامیده‌اند به معنای نوعی «فرآیند همگونی و همسانی فراینده» (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۲۰) که تقریباً جهان را یکپارچه می‌کند. این فرایند بی‌تردید تبعاتی متعدد و مختلف در حوزه‌های سیاسی و اجتماعی و اقتصادی داشته است. در حوزه اجتماعی، یکی از این نتایج و تبعات، که البته گاه به صورت جانبی (by-product) و نه مستقیماً، ایجاد شده است، همانا تحول و دگرگونی در «هویت» (Identity) بوده است. برای مثال، تکوین هویت «زن» به عنوان یک سوژه سیاسی که مطالباتی را در حوزه عمومی و خصوصی دنبال می‌کند، ابتدا در غرب آغاز شد و سپس طی فرایند جهانی سازی به همه جوامع پیرامونی سرایت کرد (بوک، ۱۳۹۸: ۱۴۳). به همین سیاق، فرآیند جهانی شدن عموماً و غالباً بر هویت‌های محلی و ملی تأثیر داشته است و گاهی آنها را تشدید و گاهی آنها را تضعیف کرده است.

سازوکاری که به واسطه آن هویت‌های جهانی شده به دیگر جوامع سرایت می‌کند و در آن حوزه‌ها منتشر و تکثیر می‌شود، غالباً توسط پدیده‌ای است که می‌توان آن را سبک زندگی نامید. به واسطه سبک زندگی است که مجموعه‌ای از ارزش‌ها و هنجارها و رفتارها و عادات ایجاد شده و در درون افراد نهادینه می‌گردد به نحوی که بدون اجبار و فشار بیرونی فرد به طور خودکار به انجام آنها مبادرت می‌کند. نمونه بارز این تغییر سبک زندگی که برآمده از نیروهای فناورانه، از یک سو، و فرایند جهانی شدن از سویی دیگر است را می‌توان در ورود تلفن همراه به زندگی بشر دید که سبک زندگی همه جوامع و انسانها را دگرگون کرد و ارزشها و رفتارهای یکسره جدیدی آفرید.

اغلب چنین تصور شده است که صرفاً کشورهای اسلامی و خصوصاً جوامع پیشامدرن نسبت به این فرایند جهانی شدن اعتراض و موضع و مقاومت دارند و دلیل آن هم گونه‌ای ارتجاع فکری است (مناشری، ۱۴۰۰: ۱۶۳)، ولی بررسی آرای اندیشمندان چیزی غیر از این را نشان می‌دهد. برای مثال جان اسپوزیتو (John Esposito) از جهانی شدن به مثابه یک خطر و تهدید بالقوه در راستای «امریکایی شدن» تعبیر نموده و می‌نویسد: «از یک طرف جهانی شدن به این معناست که ما به طور فزاینده‌ای در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و غیره به یکدیگر متکی و وابسته هستیم؛ خواه به نظر خوشایند بیاید، یا خیر». اما یک نگرانی به جا وجود دارد و آن این که از سوی برخی یا شاید بسیاری، خطر «جهانی شدن» ممکن است به معنای یک «غربی شدن» بزرگ‌تر باشد. حتی در اروپا بسیاری از اروپائیان این تهدید را در خطر غربی شدن نمی‌دانند، بلکه آن را خطر امریکایی شدن تلقی می‌کنند. موزیک امریکایی، فیلم امریکایی، ارتباطات امریکایی و دیدگاه‌های امریکایی (خان محمدی، ۱۳۸۶: ۱۳۲). پس می‌توان گفت که این نگرانی و هراس مانند خود پدیده جهانی شدن، جهانی و همه‌گیر است. دغدغه این که سبک زندگی بشر در همه جوامع بدل به نسخه تقلیدی یک الگوی واحدی بشود که در بیشتر موارد ارزشهای آن الگو تطبیقی با جهان بینی جوامع پذیرنده آن ندارد.

سبک زندگی از یک طرف ناشی از سیاستگذاری‌های کلان سیاسی برای ساماندهی زندگی روزمره افراد یک جامعه است و از سوی دیگر با هویت فردی و جمعی آن جامعه گره خورده است. در دسترس بودن فضای مجازی که افراد را در مرزهای جغرافیایی متنوع با هم در ارتباط قرار می‌دهد، همواره حامل به تصویر کشیدن فرهنگ‌ها و سبک‌های مختلف زندگی نیز می‌باشد. از جمله ویژگی‌های اصلی شبکه‌های ارتباط مجازی، تشویق هر چه بیشتر کاربران خود به عرضه و نمایش محیط زندگی، فعالیت‌های روزمره، سبک زندگی فردی و نیز گروه

اجتماعی متعلق به آن می‌باشد. از سوی دیگر، کاربران جهانی شبکه‌های اجتماعی به طور همزمان مخاطبان بی‌شمار تصاویری هستند که به طور آنی، خودجوش و بدون حد و مرز در حال نمایش سبک‌های زندگی می‌باشند. در بازنمایی از شیوه‌های زندگی، آنهایی که اصولاً به دلیل قدرت سیاسی، تاریخی و حتی معنوی دارای هژمونی بیشتری هستند، به طور چشم‌گیری برای سایرین ایجاد جذابیت نموده و به صورت یک قدرت نرم در ساختار فرهنگی و شیوه‌های زندگی آنها نفوذ کرده و آن را متأثر می‌نمایند. تقلید از شیوه زندگی دیگری، مولفه هویت را نیز دستخوش چالش می‌نماید. بدیهی است که چنانچه این تقلید در سطح ملی و کلان خود را نشان دهد، هویت ملی را نیز متأثر خواهد ساخت.

در این مقاله تلاش خواهد شد به این پرسش اصلی پاسخ داده شود که فضای مجازی چه چالشهایی برای الگوهای شهروندی و امنیت ملی دارند. تحقیق مفروض گرفته است که فرایند جهانی شدن به نتایج ناخواسته‌ای همچون دیجیتالی شدن شبکه‌های زندگی منتهی می‌گردد که از طریق شبکه‌های ارتباط جمعی با خلق هویت‌های جدید بر هویت‌های ملی تأثیر دارند و متعاقباً می‌توانند امنیت ملی را از بُعد فرهنگی به مخاطره و چالش افکنند.

۲. چارچوب نظری: جهانی شدن و هستی‌شناسی سیال و مخاطرات امنیتی

جهانی شدن از جهاتی بسط منطقی همه نتایجی است که از ظرفیت مدرنیته قابل استخراج داشت، از همین رو، برخی از متفکرین جهانی شدن را همان مدرنیته در وجه رادیکال آن می‌دانند (گیدنز، ۱۳۷۸). از این رو، قطعاً فهم جهان شدن پیشاپیش متوقف بر تأملی در بنیادهای فلسفی تفکر مدرن است. اصولاً تفکر مدرن با جدا کردن جهان بیرون از جهان درون، هرگونه رابطه میان عالم صغیر و کبیر را غیرممکن شمرد. این اندیشه سلسله مراتب وجود را در بُعد کمی و هندسی آن تقلیل داد؛ هر نوع امکان تأویل استعلایی را از میان برد. علم جدید هرگونه ارتباط میان خدا و جهان را ناممکن می‌داند و با انکار غایت‌مندی جهان آفرینش و آموزه‌های وحیانی، تفکر عقلانی را به قوه‌ای محاسبه‌گر، که اشیا را بر حسب معیار وضوح و تمایز، تشخیص می‌دهد، مبدل کرده است و امکان شناخت اشراقی و عرفانی را کاملاً منتفی می‌داند (شایگان، ۱۳۸۱: ۲۳۹). بنابراین مدرنیته در اصل گونه‌ای مرجعیت‌زدایی (روشنگری چیست کانت) و معنازدایی (نیهیلیسم نیچه‌ای) بوده است که جهان را ابتدا به نام انسان‌گرایی و اصالت عقل دنیوی از مرجعیت‌های استعلایی تهی کرده است؛ و سپس، معنا را از چنین جهانی زدوده و همه ارزشها را ارزش‌زدایی کرده است. خلاء کامل معنا، دقیقاً همان مشخصه‌ی فلاکت وجودی

انسان امروز است (شایگان، ۱۳۸۱: ۵۱). یورگن هابرماس در توضیح این کارکرد پدیده مدرنیته می‌گوید از آنجا که مدرنیته خود را در مخالفت با سنت فهم می‌کند، می‌کوشد برای خود دستاویزی از عقل بجوید. لذا، مدرنیته در فرایند بازاندیشی، الگوی خود را با معیارهای خود انتخاب می‌کند و هنجارهایش را از درون خود اخذ می‌کند، و تنها به مرجعیت عقل پایبند است، و روشنگری مدرنیته سنت را بی‌مقدار می‌شمارد (هابرماس، ۱۳۸۰: ۱۹۰). بدیهی است که اگر جهانی شدن به تعبیر گیدنز رادیکالیزه شدن همین منطق مدرن باشد، پس در این فرایند نیز در نهایت باید شاهد زوال همه مرجعها و ارزشها و تکثیر یک الگوی واحد باشیم.

اصولاً جهانی شدن با بین‌المللی شدن روابط فرق دارد. نخستین بار لسلی اسکلیر (Leslie Sklair) قائل به این تمایز شد. به نظر وی، بین‌المللی شدن به معنی جهانی شدن مبتنی بر نظام موجود و حتی متغیر دولتهای ملی است. در حالی که جهانی شدن نشانه ظهور فرایندها و نظامی از روابط اجتماعی است که بر اساس نظام دولتهای ملی استوار نیست (بایوردی و کریمیان، ۱۳۹۳: ۷۸)؛ بلکه از جهاتی حاکمیت از نهاد کلاسیک دولت-ملت (nation-state) به یک نظام جهانی - که نگرانی از آن به «امپراطوری (Empire)» یاد می‌کند - منتقل شده است. در این سیستم جدید حتی مرزها نیز کارایی خود را از دست داده‌اند. به تعبیر اولریش بک، در دنیای جهانی شده امروز، «مشکل نه در بی‌مرزبودگی که در این است که مرزها دیگر در امتداد خطوط ملی ترسیم نمی‌شوند (دوزیناس، ۱۳۹۶: ۲۲۸)».

متفکرین و تحلیلگران، برای فهم این دنیای جهانی شده، رهیافت‌های مختلفی اتخاذ کرده‌اند. رهیافت نظامهای جهانی ایمانوئل والرشتاین (Immanuel Wallerstein)، که جهان را به محور، پیرامون و شبه پیرامون تقسیم بندی می‌کند؛ رهیافت فرهنگ جهانی که بر جهانی شدن فرهنگ، برتری فرهنگ بر اقتصاد و سیاست تاکید دارد و این پرسش همسو با این مقاله را طرح می‌کند که چگونه هویت فردی یا ملی می‌تواند در برابر «فرهنگ جهانی» رو به رشد دوام آورد. در واقع کسانی که رهیافت فرهنگ جهانی را به عنوان شیوه نگرش به، و تحلیل وضعیت جهانی شده امروز بر می‌گزینند، بر این باورند که آن چه که ویژگی جهان جدید را می‌سازد، جهانی شدن ارزشها است. یعنی الگوی خاصی از ارزشها - که عموماً ارزشهای غربی‌اند - یا با ابزارهای نرم یا به تحمیل، جهانی شده‌اند. کما این که به اقرار یکی از سیاستمداران غربی، تونی بلر، که در مصاحبه‌ای گفته بود جنگهای اخیر ما نه برای تغییر رژیم که برای «تغییر ارزشها» بوده است: «ما می‌توانستیم بر سر امنیت ملی بجنگیم اما چنین نکردیم و [جنگ بر سر] ارزشها را برگزیدیم (دوزیناس، ۱۳۹۶: ۲۲۹)».

رهیافت جامعه جهانی که غالباً در آثار گیدنز طرح شده و بر اندیشه آگاهی جهانی رو به رشد و تأثیرات آن بر جامعه، حکومت و امنیت جهانی تمرکز دارد؛ رویافت سرمایه داری جهانی که نیروهای جهانی مسلط را در ساختارهای یک سرمایه داری جهانگستر مورد بررسی قرار می دهد و عموماً نویسندگان چپ همچون نائومی کلاین، هنری ژیرو (Henry Giroux)، مارکسیستهایی مانند آتونو نگری (Antonio Negri) به این رویافت پرداخته اند.

گرچه دیدگاههای متفاوت بسیاری درباره جهانی شدن فرهنگی و شیوه شکل گیری و گسترش فرهنگ جهانی وجود دارد، ولی به طور کلی می توان سه جنبه کلی را در این خصوص شناسایی کرد. این جنبه ها عبارت اند از گسترش تجدد غربی، گسترش و جهانی شدن فرهنگ مصرفی سرمایه داری و جهانی شدن فرهنگ آمریکایی. برجسته ترین وجه جهانی شدن فرهنگی را می توان جهانگیر شدن ویژگیهای محوری تجدد دانست. ویژگیهای همچون صنعت گرایی، نظام سرمایه داری، وجود نهادهای نظارت و مراقبت و شکل گیری دولت-ملتها از آن جمله اند (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۹۹).

این فرایند جهانی شدن و تبدیل کلیت حیات اجتماعی بشر به یک جامعه شبکه ای تأثیری بنیادین بر ماهیت جوامع انسانی داشته است به نحوی که هستی شناسی اجتماعی (Social Ontology) را دگرگون کرده است. این دگرگونی از جهاتی ریشه در همان تجربه مدرنیته (برمن، ۱۳۸۲) دارد؛ آنجا که مارکس نوشت: «هر آنچه سخت و استوار است، دود می شود و به هوا می رود» (All that is solid melts into air). بنابراین در ذات و ماهیت مدرنیته نوعی از سست شدن و سیالیت اموری که تا پیش از این صلب و منجمد قلمداد می شدند، وجود دارد؛ و با توجه به دیدگاه گیدنز - که پیشتر ذکرش گذشت - مبنی بر این که در واقع جهانی شدن نوعی از رادیکالیزه شدن منطق مدرنیته و بسط تمامی تبعات منطقی آن تا نهایت ممکن است، پس از همین رو، باید گفت که در فرایند جهانی شدن هستی شناسی اجتماعی نیز تا نهایت امکانات وجودشناختی خود، سست و سیال و منعطف و به عبارتی، ژله ای می شود و دیگر صلبیت سابق را ندارد. فی الواقع، هر آن چه پیشتر از لحاظ متافیزیکی واقعی، ضروری، قطعی و مسلم تلقی می شد، اکنون به ارزشهای مبادله تقلیل یافته است. همه مقوله های مستحکم متافیزیک، همچون هستی، حقیقت و منطق به تجاربی بالقوه و همی تبدیل شده اند (شایگان، ۱۳۸۸: ۲۸۰). بی تردید بخش عمده ای از این متافیزیک جدید را واقعیت مجازی (هایم، ۱۳۹۰) شکل می دهد. واقعیتی که اگرچه به تسامح مجازی خوانده می شود، ولی از جهاتی از هر واقعی ای واقعی تر شده است.

امروزه تحت تأثیر این وضعیت جهانی شدن و حضور فراگیر مولفه فناوری اینترنت و دسترسی به آن، در کنار شکافهای طبقاتی که الگوی جامعه شناسی مارکسی از آن سخن می‌گفت، صحبت از «شکاف دیجیتالی» (digital divide) می‌شود. بر طبق این معیار باید طبقات اجتماعی را یکبار دیگر بازخوانی کرد و از این منظر به آن نگریست که چگونه این شکاف می‌تواند اشکال متفاوت و نوظهوری را ایجاد کند که از آن به طرد یا تبعیض دیجیتال یاد می‌شود. چرا که اگرچه ویژگی‌های شمولیت و گشودگی که از زمان پیدایش اینترنت وجه مشخصه آن بوده، به افسانه یک شبکه دموکراتیک و برابری خواه دامن زده است، اشکال عمده نابرابری‌ها نه تنها همچنان پابرجا هستند، بلکه بیش از پیش در حال افزایش‌اند (راگندا، ۱۴۰۲: ۱۵۶). به این اعتبار، اگرچه انتظارات برخی از فعالان مدنی و ناظران اجتماعی بر آن بوده که اینترنت و انقلاب فناوری مرتبط با آن بتواند به تعبیر هابرماس یک حوزه عمومی (Public sphere) فراهم کند (هابرماس، ۱۳۹۴) که همچون یک کاتالیزور موجب تسریع فرایند دموکراتیزاسیون در جوامع توسعه نیافته گردد، ولی شواهد نشان می‌دهد که این مولفه در ترکیب با دیگر عناصر ساختاری و زمینه‌ای بعضاً نه تنها به چنین مهمی دست نیافته است بلکه خود موجب ایجاد شکافهای جدیدی در جوامع شده است. در ادامه بحث بر سر تأثیرگذاری همین مولفه، برخی از تحلیلگران حل مشکلات اجتماعی از جمله مسائل نابرابری اجتماعی، دموکراسی، آزادی، روابط اجتماعی و احساس تعلق اجتماعی، را در دسترسی به فناوری اینترنت و ارتباطات می‌دانند. در حالی که برخی دیگر با طرح موضوع «آیین اینترنت» این پرسش را پیش می‌کشند که آیا تهدیدی برای پیوند اجتماعی هست یا که خیر (برتون، ۱۳۸۲).

این فرایند جهانی شدن و دگرگونی در هستی شناسی اجتماعی که با انقلاب در فناوری و فراگیری تکنولوژیهای ارتباطی به کمک اینترنت، توانسته است کلیت حیات بشری را متحول کند، در زندگی روزمره نیز تأثیری عمیقی گذاشته است که همانا جهانی سازی سبک زندگی است. سبک زندگی - مانند اکثر مفاهیم حوزه علوم انسانی - تعریف مشخصی ندارد. برخی از جامعه شناسان سبک زندگی را مجموعه‌ای جامع از کارکردهایی می‌دانند که فرد آنها را به کار می‌گیرد، تا از یک سو نیازهای جاری خود را برآورده سازد و از سوی دیگر، در زندگی اجتماعی و در برابر دیگران به خود هویت بخشد (گیدنز، ۱۳۷۸: ۱۲۰). از سویی دیگر، آرتور آسا برگر (Arthur Asa Berger) بر این باور است که در تعریف واژه سبک زندگی با واژه فراگیری روبه رو هستیم که از سلیقه فرد در زمینه آرایش مو و لباس، تا سرگرمی و تفریح و ادبیات و موضوعات دیگر، همگی را شامل می‌شود، که همه اینها مفاهیمی همچون مد و سبک

را تداعی می‌کند. درواقع، از نظر برگر سبک زندگی مد یا حالت زندگی فرد می‌باشد (حسن دوست، رضایی و فرخانی، ۱۳۹۲: ۲۷). از همین رو بایستی التفات داشت که فرایند جهانی شدن تا کوچکترین بخشهای زندگی فردی و جمعی انسانها را تحت تاثیر قرار داده و آن را از بنیاد دگرگون کرده است تا جایی که حتی یک «امر روزمره» و پیش پا افتاده، مثل پوشیدن شلوار جین به عنوان یک سبک پوشش (کاظمی، ۱۳۹۵: ۱۲۲) نیز از این دگرگونی و تحولات در امان نمانده است. بنابراین باید در تحلیل نتایج و پی‌آمدهای جهانی شدن به صرف تحولات کلان اکتفا نکرد و بلکه کوشید تا حد ممکن تمام توابع احتمالی را نیز مد نظر قرار داد.

اما این که چگونه فرایند جهانی شدن و دگرگونی در هسی شناسی اجتماعی با پیامدهای ناخواسته‌ای همچون تغییر در سبک زندگی می‌تواند بر امنیت ملی تاثیر داشته باشد، خود نیازمند دگرگونی پارادایمی در فهم امنیت است که به اهتمام اصحاب مکتب کپنهاگ - به سرآمدی باری بوزان - امکان پذیر شده است. در دوران جنگ سرد؛ امنیت موضوعی در زیر حوزه جنگ و قدرت نظامی ابرقدرت‌ها بود، اما اندیشمندان مکتب کپنهاگ کوشیدند تا امنیت را به عنوان موضوعی مستقل و خارج از حوزه قدرت نظامی صرف تعریف کنند. در این مسیر موضوع‌های فرهنگی به خصوص هویت برجسته شد. به نظر بوزان امنیت ملی پنج بعد اصلی دارد که شامل ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی، زیست محیطی و جامعه‌ای (societal) [یا جامعه‌ی] می‌شود (بهرامی کمیل، ۱۳۹۶: ۳۲). بوزان با ایجاد دگرگونی در تعریف مفهوم امنیت بر این باور شده است که باید از محدود ساختن مفهوم امنیت ملی به دولت‌ها احتراز نمود و در تحلیل این مفهوم، روابط و مناسبات دولت با سطوح فردی، منطقه‌ای و سیستمی را نیز مد نظر قرار داد.

تحولی که این دیدگاه در فهم مفهوم امنیت ایجاد کرده است چنان عمیق و پارادایمی بوده است که امروزه بعضی از محققین سخن از «امنیتِ هویت» می‌زنند. منظور بوزان از امنیت اجتماعی حفظ هویت و به معنای «توانایی» جامعه برای حفظ ویژگیهای اساسی خود در شرایط متحول و تهدیدات واقعی یا احتمالی است (بوزان، ۱۳۷۸: ۶۸). به طور خاص منظور از این نوع امنیت «قابلیت حفظ شرایط قابل پذیرش داخلی برای تکامل الگوهای سستی زبان، فرهنگ، مذهب، هویت ملی و رسوم» است (حاجیان، ۱۳۹۴: ۸).

۳. شبکه‌های اجتماعی و هویت‌های نوظهور

فرایند جهانی شدن که در واقع همان رادیکالیزه شدن منطق مدرنیته بود، همراه با امواج انقلاب ارتباطی و فناوری به ظهور پدیده‌های جدیدی منتهی شد که از اساس هستی اجتماعی را

دگرگون کردند. یکی از این پدیده‌ها، شبکه‌های اجتماعی بود که به عنوان یک بازیگر جدید وارد عرصه‌های ملی و فراملی شدند و کارکردهای متعددی پیدا کردند. یکی از مهمترین این کارکردها ظهور و بروز و تحول و دگردیسی در «هویت» بود.

هویت اصولاً یک پدیده سفت و ثابت نیست و بلکه به طور کلی در طی زمان و مکان دگرگون می‌شود. رخدادهای مهم و ماندگار سیاسی، فرهنگی و اجتماعی گوناگون به لایه‌های هویتی افراد و گروه‌ها می‌افزاید و ساختمان هویتی آنان را متحول و متأثر می‌سازد. پس نظام باورها و ارزش‌ها از نظر سلسله‌مراتبی ثابت و لایتغیر نیستند، بلکه برعکس، این هویت‌ها، همچون ارگانسیم‌های زنده، دائماً در پاسخ به شرایط متغیر محیط‌های فکری و فیزیکی در حال تغییر و تطور سلسله‌مراتبی هستند؛ یعنی ارزش‌ها و باورها به طور دائم جابه‌جا می‌شوند، ولی هیچ‌یک از ارزش‌ها از بین نمی‌روند، بلکه فقط از نظر سلسله‌مراتبی تغییراتی می‌یابند. به بیان دیگر ممکن است یک ارزش زمانی در بالاترین نقطه قرار گیرد، ولی زمانی دیگر به نقطه پایین‌تر سقوط کند. هویت چیزی جز همین سلسله‌مراتب ارزشی نیست و عصاره هویت هر جامعه ارزش‌های آن جامعه است. به تعبیر دیگر، هویت همواره با مفاهیم اجتماعی و سمبل‌های فرهنگی آمیخته شده است و با آنها تفسیر می‌شود؛ یعنی هویت یک گروه و ملت، نه جوهری ثابت و قطعی است و نه ساختاری قطعی دارد، بلکه به مثابه امری است که همیشه ساخته می‌شود و می‌تواند به صورت انتقادی بازسازی شود (بهاروندی، ۱۳۹۵: ۴۱). در همین راستا، و با عنایت به همین چارچوب تحلیلی، باید توجه داشت که در هر دوره و بنا بر مقتضیات زمانی و مکانی، هویت دستخوش تحول و دگرگونی می‌شود. بدیهی است که در چارچوب تحقیقی این مقاله انقلاب فناوری ارتباطی یکی از اصلی‌ترین مولفه‌ها است که بایستی مورد توجه قرار گیرد. بنابراین باید عنایت داشت که با سیطره‌یافتن وجه تکنولوژیک در زیست جهان معاصر، ساحت تعاملات اجتماعی و شیوه‌های هویت‌یابی و هویت‌سازی نیز تغییر یافته‌اند؛ یکی از بازیگران اصلی این حوزه شبکه‌های اجتماعی آنلاین است که از بسترهای مهم خودابرازی، ساخت هویت شخصی و نمایش منش اجتماعی و سبک زیستی شده‌اند (سهراب‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۷).

اصولاً شبکه‌های اجتماعی، به مجموعه‌ای از افراد گفته می‌شود که به صورت گروهی با یکدیگر ارتباط داشته و مواردی مانند اطلاعات، نیازمندیها، فعالیتها و افکار خود را به اشتراک می‌گذارند. شبکه‌های اجتماعی رابطه بسیار نزدیک و مستقیمی با فناوری اطلاعات و ارتباطات دارند. بنابر یک تعریف دیگر، شبکه‌های اجتماعی، رسانه‌هایی برای برقراری تعامل اجتماعی

مبتنی بر وب و راهی ارزان و قابل دسترسی برای انتشار اطلاعات از سوی عموم کاربران می باشند. یکی از متخصصین، مؤلفه‌های تأثیرگذار در سطح شبکه‌های مجازی اجتماعی را به شکل موازی ترسیم کرده و پیامد توسعه وب و برنامه‌های رابط کاربردی در کنار نیاز به اشتراک گذاری، اعتماد، اتصال آنلاین را در حقیقت، موجب رشد شبکه‌های اجتماعی در اینترنت قلمداد کرده است (محکم‌کار و حلاج، ۱۳۹۳: ۱۲۴). این شبکه‌های ارتباطی و اجتماعی خود دارای تنوعاتی است که هفت دسته از مهمترین آنها عبارت‌اند از: شبکه‌های اجتماعی: شبکه‌های اجتماعی به اعضایشان اجازه ساخت صفحات شخصیت برقراری ارتباط و شبکه‌سازی با دوستان آنلاین را می‌دهند؛ وبلاگها: شناخته شده ترین نوع رسانه‌های اجتماعی محسوب می‌شوند، ژورنالهای آنلاین هستند که با محتواهای جدید کاربران به روز می‌شوند؛ ویکیها (Wikis): سایتهایی هستند که به کاربران اجازه اضافه کردن و ویرایش محتوا را می‌دهند و محتوای تولیدی‌شان حاصل مشارکت اعضاست؛ پادکستها: فایل‌های صوتی و تصویری هستند که قابلیت اشتراک‌گذاری در اینترنت را دارند؛ فرومها (Forums): فرومها از دوران پیش از تولد مفهوم رسانه‌های اجتماعی فعالیت می‌کردند، فضایی برای طرح بحث و گفت و گو در موضوعات مختلف محسوب می‌شوند (نسل جدید آن در پلتفرم کلابهاوس قابل مشاهده است)؛ انجمنهای محتوایی (Content Communities): امکان مدیریت و به اشتراک گذاری نوع خاصی از محتوا مانند عکس، فایل‌های ویدئویی، متن یا لینک را فراهم می‌کنند؛ میکروبلگ‌ها (Microblogging): تلفیقی از شبکه‌های اجتماعی و وبلاگهای کوچک هستند و با محتواهای کوتاه کاربران به روز می‌شوند (ساعی، ۱۳۹۲: ۱۰۹).

در همین راستا و با توجه به ظرفیتی که این فضا ایجاد می‌کند این فرضیه طرح شده است که بستر ارتباطی اینترنت، دارای پتانسیل ایجاد الگوهای نوین کنشگری است و نوع ابزار ارتباطی مورد استفاده کنشگران و میزان مهارت آنان در کاربرد ابزار ارتباطی، الگو و سطح تعامل کنشگران را در فضای سایبر تعیین می‌کند (خانیک و بابایی، ۱۳۹۱: ۱۲). این فرضیه دقیقاً در راستای همان الگوی تحلیلی راگندا در کتاب شکاف دیجیتال است که نشان می‌داد این فناوری بالذاته نمی‌تواند یک مولفه تعیین‌کننده قاطع باشد بلکه با در هم آمیزی با بسترهای محیطی و ساختارهای اجتماعی است که الگوی کنش را تعیین می‌کند، فلذا در هر جامعه‌ای متفاوت از دیگری است.

بنابراین باید از جهاتی سخن از دیالکتیک اینترنت و ساختارهای اجتماعی گفت. توضیح آن که اساساً دست کم دو بی‌نظمی دیرینه در هستی‌شناسی علوم اجتماعی وجود دارد: وجود

سوژگی به ویژه جنبه خودآگاه آن؛ و غیرقابل مشاهده بودن ساختارهای اجتماعی. این دو از طریق مساله کارگزار-ساختار با یکدیگر ارتباط می‌یابند (ونت، ۱۳۹۸: ۳۷). یعنی آن که هر شکلی از آگاهی و فاعلیت در حدود و عرصه‌ای از محدودیتها قرار دارد که آن را ساختار می‌نامند؛ ساختاری که اراده فاعل را به قیود خود محدود می‌کند. در اینجا نیز باید توجه داشت که اگرچه فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر وب نوعی از وسعت بی‌مانند آزادی در کنشگری را موجب شده‌اند، ولی همین حوزه کنش نیز با یک سری از ساختارها محدود و مقید می‌شود. از همین رو اگرچه اینترنت را می‌توان نمودی از رفتار فردی دانست، ولی دسترسی به اینترنت و جستجوی محتوای خاص در آن به انتخاب افراد بستگی دارد. اما این انتخاب به طور کامل جدای از عرصه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نیست. انتخاب‌های آنالین افراد براساس فرصت‌های موجود در آن زمینه خاص هدایت می‌شود. در واقع، گروه اجتماعی و محیط‌های اجتماعی افراد هستند که این انتخاب‌ها را شکل می‌دهند. افراد کنترلی کاملی بر محیطشان ندارند و فرصت زندگی آنها به شدت تحت تأثیر گروه شغلی، پیشینه خانوادگی و تحصیلاتشان است. همه این عوامل، بنیان قشریندی اجتماعی هستند که فی‌نفسه بر نحوه دسترسی افراد به اینترنت و استفاده از آن و، در نتیجه، بر فرصت‌های زندگی‌شان تأثیر می‌گذارد. بنابراین، نه تنها عوامل اقتصادی، بلکه منزلت و پرستیژ نیز در فرصت‌های زندگی پیش رو موثرند (راگند، ۱۴۰۲: ۴۸). بنابراین، به طریق اولی عضویت در شبکه‌های اجتماعی و فعالیت در فضای مجازی و نوع فاعلیت و شیوه کنشگری افراد نیز محدود و مقید به دیالکتیک کارگزار و ساختار در همین شبکه در هم پیچیده فناوری و محیط اجتماعی است.

به هر حال با برآمدن امواج جهانی شدن و انقلاب فناوری ارتباطات و همه‌گیری شبکه جهانی اینترنت که منجر به شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی مجازی شد، نوع خاصی از افراد تکوین یافته که در درون ساختارهای موجود به فعالیت می‌پردازند و از نظر فنی به آنها کاربر (user) می‌گویند، ولی از منظر جامعه‌شناختی در واقع آنها در کنار شخصیت واقعی خودشان در جهان عینی یک شخصیت مجازی (پروفایل) نیز کسب می‌کنند که تبعات هویتی خاصی برای آنها خواهد داشت تا حدی که گاهی ساخت روانی افراد بین دو گستره جهان واقعی و مجازی دوپاره می‌شود. این کارکتر مجازی از جهاتی هم کسب هویت می‌کند و هم هویت‌بخشی. فرد با حضور در شبکه‌های اجتماعی مجازی و آنالین و ورود به گستره‌ای از تعاملات اجتماعی با دیگر کاربران هم از این روابط و تعاملات و ارتباطات هویت کسب می‌کند، و هم این هویت کسب شده بر هویت واقعی او بار شده و چرخه‌ای از هویت‌بخشی را

ایجاد می‌کند. در این راستا، افراد می‌توانند هویت‌های بسیار متعدد و مختلفی را کسب کنند یا به صورتی دروغین بسازند. از ژست یک روشنفکر گرفته تا حتی تغییر جنسیت و خلق الگوهای جنسی معارض و دروغین؛ ولی یکی از مهمترین این هویتها که شاید بتوان آن را هویت مادر در این حوزه دانست همانا تبدیل شدن به شهروندی در یک جهان مجازی است.

امروزه فراگیری کاربران اینترنتی و هویت جدیدی که به واسطه حضور در شبکه‌های اجتماعی آنلاین برای آنها خلق می‌شود، چنان غالب شده است که در ادبیات جامعه‌شناسی در کنار مفهوم شهروند دولت ملی (citizen)، از شهروند جهان اینترنتی (Netizen) یا «نت‌وند» سخن گفته می‌شود. ویژگی‌هایی که این کارکتر نوظهور در جهان جهانی‌شده دیجیتال معاصر دارد به این شرح است: مهارت استفاده از رایانه و اینترنت که با برخورداری و بهره‌مندی از این ظرفیتها با اعتماد به نفس بیشتری در شرایط نظم نوین ارتباطی به حیات خود ادامه می‌دهد؛ توانایی بهره‌برداری از فناوریهای ارتباطی نوین؛ مانند پست الکترونیک و گپ‌زنی در هر لحظه از شبانه روز که میتواند با هریک از دوستان و آشنایان و کنشگران ارتباط برقرار کند؛ زندگی به روز؛ زیرا قادر است آخرین اطلاعات، اخبار و مانند اینها را در چند دقیقه جستجو کرده و به دست آورد (حافظ نیا، ۱۳۹۰: ۱۴۸).

یکی از عمده‌ترین کنشهای اجتماعی این شهروند جهانی اینترنتی (نت‌وند) در واقع مجموعه اعمال و رفتاری است که یا مشخصاً با نیت‌های سیاسی انجام می‌شود و یا آن که تبعات سیاسی دارد. از این جمله است هشتگ زدنها؛ برگزاری کمپینهای اینترنتی؛ طوفانهای توییتری، پُستهای شبکه‌های اجتماعی مجازی از جمله اینستاگرام و تلگرام؛ لایک و دیسلایک؛ و حتی کامنت‌نویسی و متن‌گذاری. این کنشهای سیاسی و اجتماعی آنلاین به دلیل امکان مشاهده فعالیت‌های دیگران، و امکان پردازش اطلاعات و داده‌ها توسط نرم افزارهای داده کاوی می‌تواند کنشها را تشدید کند. چرا که پلتفرم‌های آنلاین آنچه را سایر مردم انجام داده‌اند بلافاصله نشان می‌دهند و سایر مردم را از کاری که خودشان انجام می‌دهند آگاه کرده و حلقه‌های بازخورد و زنجیره‌های واکنشی را ایجاد می‌کنند که توجه بسیاری از مردمی را که رفتارهایشان بیشتر بر دیگران تأثیر می‌گذارد جلب می‌کند. منطقی است که بگوییم جنبش‌هایی که به این صورت شکل می‌گیرند نسبت به محرکی که باعث آغاز آنها می‌شود و می‌توان آنها را تا سر حد انفجار برساند یا باعث محو شدن آنها درست بعد از شکل گرفتن شان شود، آسیب‌پذیرند و همین امر فهم و پیش‌بینی‌پذیری این جنبشها را سخت می‌کند (مارگتس و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۶).

بنابراین باید از یک سو به ظهور هویت جدید و نوخاسته‌ای به نام نت‌وندی یا شهروندی جهان مجازی توجه داشت که پیامد غیرقابل انکار و مشخص ظهور شبکه‌های اجتماعی مجازی است و از سویی دیگر به نتایج ظهور چنین هویتی؛ که بدیهی است یکی از عمده‌ترین این نتایج طیف گسترده‌ای از کنشهای سیاسی یا کنشهای با پیامد سیاسی است که خود می‌تواند منجر به تکوین جنبشهای سیاسی و اجتماعی متفاوتی گردد که امنیت را می‌توانند به چالش بکشند و یا حتی دگرگون کنند. حال با توجه به این که نت‌وندی و شهروندی آنلاین در فضای مجازی شکل می‌گیرد که اساساً بی‌زمان و بی‌مکان است، ولی خودِ کاربر که دارای یک شخصیت واقعی با هویت مشخص است اصولاً در یک گستره زمانی و مکانی مشخص زندگی می‌کند که امروزه به آن دولت-ملت می‌گویند. پس باید موضوع را در تعارض این دو هویت بررسی کرد: هویت شهروندی از یک سو و هویت نت‌وندی از سویی دیگر و تأثیری که بر امنیت دولت دارد.

در واقع باید این نکته را مد نظر داشته که شهروند دولت ملی در یک جغرافیای مشخص زیست می‌کند و مرزهای ملی مانع از تحرکات هویتی می‌شود. اما فرایند جهانی شدن در واقع از سوژه مدرن جغرافیازدایی کرده است. چرا که در مراحل مختلف دوران مدرن، مرزهای جامعه توسط دولت تعریف و تحدید می‌شد و مرزهای سیاسی کم و بیش بر مرزهای اجتماعی منطبق بود. مرزهای فرهنگی- هویتی نیز به واسطه تلاشهای پایدار و حتی کم و بیش خشونت‌بار دولت، از مرزهای ملی فراتر نمی‌رفت و هرگونه فرهنگ فراملی و فروملی نوعی ناهنجاری و یا بحران قلمداد می‌شد. ولی فرایند جهانی شدن با نفوذپذیر کردن مرزهای ملی، زمینه جدایی جامعه، روابط اجتماعی و فرهنگ را از نهاد دولت-ملت فراهم کرده است (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۸۰). بنابراین باید گفت که شهروند جهان اینترنتی فی الواقع یک فرایند قلمروزدایی (Deterritorialization) را نیز تجربه کرده که می‌تواند طیفی از تهدیدات را برای امنیت ملی فراهم کند.

۴. تعارض هویت ملی و هویت دیجیتال

همان گونه که ذکرش گذشت فرایند جهانی شدن از جهات متعددی به ساخت دولت-ملت که الگوی کلاسیک جهان پساوستفالیایی بوده است، خواسته و ناخواسته، یورش می‌برد و اقتدار آن را در عرصه‌های متعددی مخدوش می‌کند. یکی از این عرصه‌ها هویت ملی و سیاستهای هویتی است. دولتهای ملی از همان آغاز شکل‌گیری عموماً و غالباً کوشیده‌اند تا هویتهای ملی

منحصر به فرد خود را بسازند و به این واسطه از مردمان سرزمین‌شان شهروندانی وفادار به دولت تربیت کنند. واژه «Identity» به معنای هویت از «Identitas» مشتق شده و همواره با دو مفهوم متضاد تعریف می‌شود: همسانی و تفاوت. بنابراین، وقتی گفته می‌شود: هر ملت و یا فردی هویت ویژه‌ای دارد، به این معناست که این فرد مانند دیگر وجودها دارای آن هویت است (همسانی) و در عین حال، چنین ملت و فردی هویت متمایز و ویژگیهای منحصر به فردی دارد (تفاوت). به بیان دیگر، هویت داشتن یعنی یگانه بودن ولی از دو جنبه متفاوت: مانند دیگران بودن در جامعه و طبقه خود و همانند خود بودن در گذر زمان. هویت از یک منظر، نگرشی به خود است؛ خودی که به جنبه‌هایی از شخص اشاره دارد (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۲۲۲). اصولاً دولتهای ملی برای دستیابی به یک الگوی هویت ملی مجموعه سیاستگذاری‌های فرهنگی و گفتمانی متعددی را به خدمت می‌گیرند تا این هویت برساخته و تثبیت شود.

به طور کلی دو الگوی هویت سازی در دولتهای ملی وجود دارد: دیگ ذوب (melting-pot) و موزاییکی (کیملیکا، ۱۳۹۸: ۳۷). در الگوی دیگ ذوب سیاستگذاران به دنبال همگون سازی هستند. برای مثال، روزولت معتقد بود تازه‌وارد آمریکایی باید در کوره پروتستانهای انگلیسی تبار ذوب شده و با بقیه همگون گردد (لیلا، ۱۴۰۰: ۶۲)؛ سیاستی که البته شکست خورد و هویت آمریکایی را تبدیل به یک ظرف سالاد (salad-bowl) کرد و از هین رو دائماً شاهد بحران هویت آمریکایی به ویژه از جانب اقلیتهای نژادی هستیم (شایگان، ۱۳۸۸: ۷۳). بنابراین دولتهای ملی برای برساختن یک الگوی شهروندی واحد نیازمند وحدت هویت هستند. این مقصود وحدتِ هویت به واسطه همین سیاستهای هویت سازی دیگ جوشی به دست می‌آید. سیاستهای هویت سازی در ایران نیز به تبع ماهیت دولت ملی در قبل و بعد از انقلاب اسلامی دنبال شده است. ارکان هویت ملی در جمهوری اسلامی را می‌توان معطوف به عناصری همچون «زبان فارسی»، «دین اسلام» و «تاریخ» دانست. گفتمانهای هویت ساز در ایران معاصر عموماً کوشیده‌اند تا هویت ملی را بر مبنای این عناصر شکل بدهند. اگرچه بعضاً شدت و ضعف هر یک از این عناصر به فراخور تغییر سیاستگذاران کم و زیاد شده است ولی غالباً ثابت مانده است. تاکید بر هویت ملی در ج.ا. چنان حائز اهمیت بوده که متولیان امور دائماً با ذکر خطر «تهاجم فرهنگی» غرب به ارزشهای ایرانی-اسلامی از ضرورت محافظت از این هویت گفته‌اند. دستگاه‌های فرهنگی از جمله صدا و سیما، آموزش و پرورش، مساجد، سینما،

و دیگر واحدهای فرهنگی همگی می‌کوشند تا ذیل این سیاستگذاری به تثبیت هویت و دفاع از آن اقدام کنند.

از همین رو، اگرچه ایران نیز به تبع ذات دولتهای ملی مدرن با اتخاذ رویکرد دیگ ذوب به دنبال سیاستگذاریهای هویتی بوده و آن را به واسطه دستگاه‌ها و ابزارهای فرهنگی متعدد دنبال کرده است، اما از جهتی دیگر از فرایند جهانی شدن نیز نتوانسته است خود را مستثنی کند، چرا که همان گونه که از نام این فرایند بر می‌آید موضوعی جهانی است و همه واحدهای سیاسی و جوامع بشری را در بر می‌گیرد. با رواج اینترنت در ایران و رونق شبکه‌های اجتماعی مجازی نوعی جدیدی از سبک زندگی در جامعه ایران رایج شد که همانا سبک زندگی دیجیتالی است. با انتقال بخش اعظم فعالیت‌های زندگی از خرید آنلاین و درخواست تاکسی و سفارش غذا گرفته تا تعامل با دوست و خانواده در شبکه‌های اجتماعی، ناخواسته این سبک زندگی چنان تعمیق شد و ریشه دواند که جامعه ایران نیز بین دو هویت ملی و هویت اینترنتی دوباره شد.

تعارض این دو هویت را اساساً می‌توان در دو سطح بررسی کرد که هم در مورد جامعه ایران و هم در مورد اکثر جوامع می‌تواند صادق باشد چرا که مسئله جهانی است. سطح اول تعارض بین هویت شهروندی واقعی و امکان برساخت و جعل هویت در فضای مجازی است که نوعی از آنارشسیسم هویتی را ایجاد می‌کند و آن هستی‌شناسی اجتماعی سیال را تشدید می‌کند. این سطح را الگوی «فیسبوکی هویت» می‌توان نامید. چرا که شهروند جهان اینترنتی خود را تحت تأثیر مسئله‌ای خواهد یافت که شاید بتوان آن را مدل فیسبوکی هویت نامید: همانند یک برند شخصی، یک صفحه نخست می‌سازم که نشان دهنده هویتم باشد، صفحه‌ای که بسته به سازمانها و انجمنهای مورد پسند من به صفحات مرتبط دیگر پیوند (لینک) می‌شود (لیلا، ۱۴۰۰: ۸۴).

سطح دوم تعارض در «محتوا» است. سیاستگذاریهای هویتی غالباً و ذاتاً مشحون از محتوایی هستند که قرار است شهروند را از جهات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، دینی، اخلاقی و دیگر ابعاد تمدنی تغذیه کند و گفتمان معرفتی فرد را شکل بدهد. ولی این فرد دوباره شده میان شهروندی در دولت ملی و شهروندی در جهان بی‌قلمرو اینترنتی، هر روز با میلیون‌ها محتوای متضاد و متعارض روبرو است که همه باورهای ملی او را مورد تردید و خدشه و شبهه قرار می‌دهند. نتواند دائماً در معرض بمبارانهای اطلاعاتی و محتوایی است که آسیب‌پذیری هویتی‌اش را به شدت بالا می‌برد.

با کنار هم چیدن قطعات فوق الذکر تصویری از یک فرایند بزرگ به دست می آید. جهانی شدن مرزهای ملی را در نورددیده و انقلاب فناوری و اطلاعات جهان جدیدی را خلق کرده که دنیای مجازی است. شبکه‌های اجتماعی آنلاین که تعاملات جدیدی ایجاد می کند و افراد را در دو سوی یک مرز دوپاره می کند؛ شهروندی ملی و شهروند جهان اینترنتی. افرادی که بین این دو جهان دوپاره شده‌اند دائماً با دو الگوی متفاوت هویتی در تعارض قرار می گیرند. الگوی هویت ملی که می خواهد شخصیت آنها را بر مبنای قلمرو مشخصی از زمان و مکان ورز بدهد؛ و الگوی هویت سیال و آنارشیک مجازی که در جغرافیای قلمروزدایی شده جهان اینترنتی آنها را دائماً در محتوای متعدد و بعضاً متعارض غرقه می کند. دقیقاً در نقطه تقاطع این دو سطح است که تنشهای رادیکالی شکل می گیرد که می تواند امنیت ملی را با چالشهای متعددی روبرو کند و شاید اگر بخشی از تنشهای اجتماعی از این منظر تحلیل گردد، فهم بهتری از آنها حاصل گردد.

۵. نتیجه گیری

امروزه جهان به تعبیر ناظران اجتماعی تبدیل به یک دهکده شده است به نحوی که هیچ یک از واحدهای سیاسی و جوامع و افراد بشری نمی توانند خود را از این وضعیت نوظهور در امان بدارند. این فرایند دهکده شدن در واقع همان فرایند جهانی سازی یا جهانی شدن است. یکی از مصادیق بارز و غیرقابل کتمان این جهانی شدن همانا پدیده گرمایش زمین است. همان گونه که همه کشورهای تحت تاثیر گرمایش زمین واقع شده‌اند (که پدیده‌ای تقریباً طبیعی است) به همین سان دیگر ابعاد جهانی شدن نیز - ولو اینکه تماماً محصول سیاستگذاری انسانها باشند - همه جوامع را متاثر می کند و تقریباً امکان مهار آن به صورت سخت افزاری وجود ندارد.

یکی از ابعاد این فرایند جهانی شدن مسئله انقلاب ارتباطی و خلق فضای مجازی بود. در همین راستا پرسش اصلی این تحقیق آن بود که چالش جهانی شدن و فضای مجازی با توجه به الگوهای نوظهور هویتی چه تاثیری بر امنیت ملی دارند و این تاثیر چه تعارضی با گفتمان هویت ملی رسمی ایجاد می کند. با اثبات فرضیه تحقیق مشخص شد که یکی از نتایج فرایند جهانی شدن، دیجیتالی شدن سبکهای زندگی است که از طریق فضای مجازی و شبکه‌های ارتباط جمعی فراگیر خلق می شود و با ایجاد هویت شهروندی جهان اینترنتی یا نت‌وندی هویت‌های ملی را متاثر می سازد؛ تاثیری که می تواند امنیت ملی را در بُعد فرهنگی در مخاطره اندازد. از آنجایی که این فرایند جهانی است فلذا هیچ کشوری از جمله ایران مصون از آن

نیست. از همین رو بسیار شایسته است تا سیاستهای هویتی بر مبنای این مولفه جدید مورد بازاندیشی قرار بگیرند و سیاستگذاران در این حوزه به جای آن که تهدیدات را صرفاً از منظر سخت‌امنیت (نظامی و انتظامی) درک کنند به ابعاد نرم امنیت (فرهنگ) نیز به آن توجه داشته باشند. چرا که با فهم بهتر این تنشها بی تردید می‌توان الگوهای موثرتری برای تعامل با آنها و مدیریت‌شان تعریف کرد.

کتاب‌نامه

- بایوردی، اسماعیل، و کریمیان، علیرضا. (۱۳۹۳). جهانی شدن فرهنگ و تاثیر آن بر هویت ملی ایران. فصلنامه مطالعات روابط بین الملل، ۷(۲۸)، ۷۷-۱۰۲.
- برتون، فیلیپ (۱۳۸۲)، آیین اینترنت: تهدیدی برای پیوند اجتماعی؟، ترجمه علی اصغر سرحدی و حامد جمشیدی، چاپ اول، تهران، نشر امیرکبیر
- برمن، مارشال (۱۳۸۲)، تجربه مدرنیته: هرآنچه سخت و استوار است دود می‌شود و به هوا می‌رود، ترجمه مراد فرهادپور، چاپ دوم، تهران، انتشارات طرح نو
- بهاروندی، ایوب (۱۳۹۵)، هویت‌سازی دینی (اسلامی) و جهانی‌شدن، فصلنامه مطالعات معنوی، پاییز و زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۲۱ و ۲۲، صفحات ۳۳ تا ۵۱
- بهرامی کمیل، نظام (۱۳۹۶)، بازخوانی امنیت در فرهنگ با تمرکز بر رسانه‌های اجتماعی، چاپ اول، تهران، انتشارات موسسه فرهنگی هنری پویه مهر اشراق
- بوزان، باری (۱۳۷۸)، مردم، دولتها و هراس، ترجمه مجتبی عطارزاده، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- بوک، گیزلا (۱۳۹۸)، زنان در تاریخ اروپا، ترجمه بهاءالدین بازرگانی گیلانی، چاپ دوم، تهران، نشر علم
- راگنِدا، ماسیمو (۱۴۰۲)، شکاف دیجیتال سوم، ترجمه علی راغب، چاپ اول، تهران، نشر ققنوس
- ژیرو، هنری (۱۳۹۶)، سیاست و فرهنگ زامبی در عصر سرمایه داری کازینویی، ترجمه فواد حبیبی و بهمن باینگانی، چاپ اول، تهران، نشر اختران
- دوزیناس، کوستاس (۱۳۹۶)، حقوق بشر و امپراتوری: فلسفه سیاسی جهان وطن گرایی، ترجمه علی صابری تولایی، چاپ اول، تهران، نشر ترجمان
- حاجبانی، ابراهیم (۱۳۹۴)، امنیت هویت: مبانی و چارچوب مفهومی، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۶، شماره ۴، دی ۱۳۹۴ صفحه ۳-۳۵
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۰)، جغرافیای سیاسی فضای مجازی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات سمت

۲۹۰ رسانه و فرهنگ، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

حسن دوست فرخانی، داود؛ رضایی، امید؛ و حسن دوست فرخانی، هادی (۱۳۹۲)، بررسی الگوی آرمانی سبک زندگی از دیدگاه مکتب اسلام، نشریه معرفت، سال بیست و دوم، شماره ۱۸۶، خرداد ۱۳۹۲، ۳۵-۲۳

خان محمدی، کریم (۱۳۸۶)، رویکرد انتقادی به پدیده جهانی شدن، نشریه علوم سیاسی، سال دهم شماره ۳ (پیاپی ۴۰، پاییز ۱۳۸۶)، صص ۱۲۳-۱۴۲

خانیک، هادی؛ و بابایی، محمد (۱۳۹۱)، تأثیر سازوکارهای ارتباطی اینترنت بر الگوهای تعامل کنشگران فضای سایبر ایران، نشریه علوم اجتماعی (دانشگاه علامه طباطبائی)، بهار ۱۳۹۱ شماره ۵۶
ساعی، منصور، و افتاده، جواد (۱۳۹۲)، رسانه‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی، ص ۱۳۵-۱۰۵ در کتاب رسانه‌های اجتماعی ابعاد و ظرفیت‌ها، به کوشش حسین بصیریان جهرمی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

سهراب‌زاده، مهران، واحدیان، مرتضی، و پیری، حسن. (۱۳۹۷). تحلیل پدیدارشناختی نمایش مصرف و سبک زندگی در شبکه‌های اجتماعی آنلاین (مطالعه موردی: کاربران اینستاگرام). فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۶(شماره ۳ (پیاپی ۲۳))، ۱۶۷-۱۸۹

شایگان، داریوش (۱۳۸۱)، افسون‌زدگی جدید: هویت چهل تکه و تفکر سیار، ترجمه فاطمه ولیانی، چاپ سوم، تهران، انتشارات فرزانه روز

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (جلد ۱، ظهور جامعه شبکه‌ای)، ترجمه احد علیقلیان، افشین خاکباز، حسن چاوشیان؛ ویراسته علی پایا، چاپ دوم، تهران، انتشارات طرح نو
کاظمی، عباس (۱۳۹۵)، امر روزمره در جامعه پساانقلابی، چاپ اول، تهران، نشر فرهنگ جاوید
کیملیکا، ویل (۱۳۹۸)، شهروندی چندفرهنگی (نظریه‌ای لیبرالی در باب حقوق اقلیتها)، ترجمه ابراهیم اسکافی، چاپ دوم، تهران، نشر شیرازه

گل محمدی، احمد (۱۳۸۱)، جهانی شدن فرهنگ، هویت، چاپ اول، تهران، نشر نی
گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸)، تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، چاپ دوم، تهران، نشر نی
لویس، هری (۱۳۹۸)، نگاهی انتقادی به دانشگاه هاروارد، ترجمه مرتضی مردیها، چاپ چهارم، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی

لیلا، مارک (۱۴۰۰)، لیبرال جاودانه (پس از سیاستهای هویتی)، مترجم راحله اسدیان سرخی، چاپ اول، تهران، نشر حکمت شادان

مارگتس، هلن؛ و همکاران (۱۳۹۹)، آشفتگی سیاسی (شبکه‌های اجتماعی چگونه به کنش جمعی شکل می‌دهند؟)، ترجمه محمد رهبری، چاپ اول، تهران، نشر کویر

محکم‌کار، ایمان، و حلاج، محمدمهدی (۱۳۹۳)، فضای مجازی، ابعاد، ویژگیها و کارکردهای آن در عرصه هویت با محوریت شبکه‌های اجتماعی مجازی، نشریه معرفت، سال بیست و سوم شهریور ۱۳۹۳ شماره ۲۰۱ «ویژه فلسفه اخلاق»

تأثیرات فضای مجازی بر امنیت ملی ایران (محمدجواد کیانپور و دیگران) ۲۹۱

ملکیان، مصطفی (۱۳۸۱)، راهی به رهایی (جستارهایی در عقلانیت و معنویت)، چاپ اول، تهران، انتشارات نگاه معاصر

مناشری، دیوید (۱۴۰۰)، نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن، ترجمه محمدحسین بادامچی و عرفان مصلح، چاپ دوم، تهران، نشر سینا

ونت، الکساندر (۱۳۹۸)، ذهن کوانتومی و علوم اجتماعی (ادغام هستی‌شناسی مادی و اجتماعی)، ترجمه الهام حیدری، چاپ اول، تهران، نشر علم

هابرماس، یورگن (۱۳۸۰)، جهانی‌شدن و آینده دموکراسی، ترجمه کمال پولادی، چاپ اول، تهران، نشر مرکز

هابرماس، یورگن (۱۳۹۴)، دگرگونی ساختاری حوزه عمومی، ترجمه جمال محمدی، چاپ سوم، تهران، نشر افکار

هایم، مایکل (۱۳۹۰)، متافیزیک واقعیت مجازی، ترجمه سروناز تربتی، چاپ اول، تهران، انتشارات رخداد نو